MESLEK FOLKLORU KAPSAMINDA GELENEKSEL MESLEKLERDEKİ PİR İNANCI VE HİKÂYELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation of Master Belief and Narratives of Traditional Occupations in the Context of Occupational Folklore

Prof. Dr. Ali DUYMAZ*
Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN**

ÖZ

Bu makalede, sosyal grup ve meslek folkloru bağlamında geleneksel mesleklerdeki pir inanışları ve anlatıları incelenmiştir. Bilindiği gibi toplum, çeşitli gruplardan oluşur ve her grup da bazı ortak değerlere sahiptir. Sosyal gruplarda grup bilincini pekiştiren ve üyelerin bir araya gelmesini sağlayan temel unsur, gelenektir. Grup üyelerinin inanışları, kutlamaları ve eğlence tarzları, bu bağlamda değerlendirilebilir. Toplumsal yaşamda karşımıza çıkan sosyal grupların önemli bir kısmını, çalışma grupları oluşturmaktadır. Diğer gruplarda olduğu gibi, meslek gruplarında da bazı folklor ürünleri yaratılıp aktarılmaktadır. Avrupa ve Amerika'daki folklor araştırmalarında "occupational folklore" veya "occupational folklife" şeklinde geçen "meslek folkloru" kavramı, hem geleneksel hem de modern mesleklere ait somut ve somut olmayan folklor değerlerini karşılamak için kullanılmıştır. Pir inanışları ve anlatıları başta olmak üzere, Türkiye'deki çalışma hayatında da bu kavram etrafında değerlendirilebilecek çok sayıda folklor ürünü vardır. Günümüzde özellikle geleneksel mesleklerde yaşamaya devam eden pir inanışları ve anlatıları incelendiğinde, bunların meslek üyeleri arasında grup bilincini canlı tuttukları, mesleğe saygınlık kazandırdıkları ve meslek mensuplarını çalışma hayatında motive ederek olumlu yönde etkiledikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler
Sosyal Grup, Meslek Folkloru, Pir İnancı, Pir Anlatıları.

ABSTRACT

In this article, master beliefs and narratives of traditional occupations were examined in the context of social group and occupational folklore. As we know, society consists of several groups and each group has some common values. Basic element in social group is tradition that reinforces group consciousness and provides the member of groups to come together. Beliefs, celebrations and entertainment style of group members can be evaluated in this context. A significant portion of social groups we meet in our social life constitute study groups in this article. As with other groups, some folklore products are created and transferred in the occupational groups. Concept of occupational folklore used as a "occupational folklore" or "occupational folk life" in folklore research in Europe and America contains tangible and intangible values of folklore in both traditional and modern profession. Beliefs and narratives of master coming first, there are also many other folklore products which can be evaluated around these concepts in working life in Turkey. When master beliefs and narratives still living in traditional occupations are analyzed, it is seen that they keep alive the group consciousness among profession members, they also make the profession to gain prestige and they positively influence professions by motivating them in working life.

Key Words
Social Group, Occupational Folklore, Master Belief, Master Narratives.

Giriş

Geçmişte olduğu gibi bugün de toplumun önemli bir kısmını meslek grupları oluşturmaktadır. Kendi içinde mesleki değerlere sahip bu çalışma gruplarının köyden kente hem geleneksel hem de modern bir düzlemde üretmeye ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya devam ettiklerini görüyoruz. Başka bir ifadeyle günümüz Türkiye'sinde bir yanda el be-

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, aduymaz@balikesir.edu.tr
** Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, hsahin@balikesir.edu.tr

cerisini ve geleneksel teknikleri kullanarak varlığını korumaya çalışan mesleklerle diğer yanda makineleri ve modern üretim tekniklerini kullanan meslekler bir arada bulunmaktadır. Sanayi devriminin sonucu olarak ortaya çıkan bu durum, ilk bakışta geleneğin veya geleneksel olanın yok oluşu gibi görülebilir, ancak geleneğin durağan değil, dinamik bir yapı olduğu gerçeği dikkate alındığında bunun doğal bir süreç olduğu anlaşılacaktır. Düne kadar geleneksel yöntemlerle kendi dükkânlarında ayakkabı üreten veya deri işleyen meslek erbaplarının çalışma hayatlarına dair hikâyeleri, efsaneleri, şiirleri, oyunları ve inanışları olduğu gibi bugün de daha çok şehir ortamlarında çalışan akademisyenlerin, polislerin, doktorların ve buna benzer meslek gruplarının da kendilerine özgü folklor ürünleri vardır.

Bu çalışma, genel anlamda sosyal bir grup olarak nitelendirilen mesleklerin folklor değerleri, özel anlamda ise geleneksel mesleklerdeki pir inancı ve anlatılarıyla ilgilenmektedir. İster geleneksel isterse modern olarak nitelendirilsin, sosyal bir grubu temsil eden mesleklerin kendilerine ait bazı folklor yaratmaları vardır ve bunlar folklorun inceleme alanına girmektedir. Avrupa ve Amerika'da "occupational folklor" adı altında yapılan çalışmalar, doğrudan meslek gruplarına yöneliktir. Geleneksel mesleklerin yanı sıra şehir ortamlarında yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan meslekler de folklor açısından incelenmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar, mesleklerin maddi ve manevi kültürel değerlerini kayıt altına aldığı gibi onların kültürel yapıdaki konumu, çalışanların çalışma hayatıyla ilgili düşünceleri ve tutumları hakkında da dikkate değer sonuçlar vermektedir. Bu bağlamda değerlendirilebilecek bu makale, öncelikle grup kavramı ve grupların folklorla ilişkisini irdelemektedir. "Meslek folkloru" kavramının kapsamı üzerine de değerlendirmelerin yer aldığı çalışmada günümüze kadar geleneksel mesleklere mensup gruplar arasında yaşamış veya yaşamaya devam eden pir inancı ve anlatıları üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Yazılı kaynaklardan elde edilen verilere dayalı olan bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde çalışmanın temel kavramlarından olan "sosyal grup" ve "meslek folkloru" üzerinde durulmuş, son bölümde ise pir inancı ve anlatıları incelenmiştir.

1. Sosyal Gruplar ve Folklor

Gordon Marshall, grubu *"Resmi ya da gayri resmi üyelik ölçütleriyle tanımlanan, görece istikrarlı bir karşılıklı ilişkiler modeliyle birlik olma duygusunu paylaşan ya da kendilerini birbirlerine bağlı hisseden çok sayıdaki kişinin oluşturduğu bir küme"* olarak tanımlar (1999: 285). Toplumda aile başta olmak üzere eğitim, ekonomi ve din gibi olgular etrafında şekillenmiş çok sayıda grup vardır. Sosyologların verdiği bilgilere göre bir insan topluluğunun grup sayılabilmesi için öncelikle bir araya gelmelerinde ortak bir amaca ve kendi aralarında bir etkileşime sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca grup üyeleri, ait oldukları grubun varlığını veya sembollerini bilinçli olarak ayırt edebilirler ve göreli de olsa grupta bir süreklilik vardır (Gönüllü 2001: 194, 191).

Martha C. Sims ve Martine Stephens, *Living Folklore: An Introduction to the Study of People and their Traditions* adlı çalışmada Alan Dundes, Barre Toelken ve Richard Bauman'ın halk ve grup kavramları üzerindeki görüşlerini değerlendirdikten sonra bir grupta olması gereken bazı ilkeler öne sürmüşlerdir.

Buna göre sosyal gruplar şu özellikler etrafında şekillenirler:

Yakınlık: Gruplar genellikle giyim kuşam, törenler ve davranış bakımından birbirlerine benzerler. Belirli durumlarda benzer bir tavır geliştirirler. Bu da onların yaşam tarzı olarak birbirlerine yakınlık hissettiklerini gösterir.

Gereklilik, zorunluluk ve tesadüf: Bazı gruplar gereksinim veya zorunluluk sonucu oluşurlar. Örneğin aile bu gruplardan birisidir. İnsanlar genellikle kendilerinin seçmediği bir ailede ortamında doğarlar ve o ailenin kültürünü benimserler. Tesadüfen oluşan gruplar ise akran gruplarıdır. Çok sayıda akran, okulda veya komşuluk yoluyla birbirleriyle etkileşime girerek kültür alışverişinde bulunmaktadırlar.

Düzenli etkileşim: Sosyal grupların oluşumunda devamlılık önemlidir. Aynı şekilde grup üyeleri arasında düzenli bir iletişimin veya etkileşimin olması da gereklidir. Herhangi bir gruba bakıldığında rahatlıkla bu özelliğe sahip olduğu görülecektir.

Ortak ilgi ve yetenek: Sosyal hayattaki çalışma grupları benzer ilgilere ve yeteneklere sahiptir. Bu özellikleri sayesinde bu gruplar ortak bir dil, davranış tarzı ve tutum geliştirirler (Sims 2005: 38-41).

Sosyologlar, sosyal grupların oluşumu, yapısı ve üyeleri üzerinde yoğunlaşırken folklor araştırmacıları ise sosyal grupların geleneksel değerleriyle ilgilenmişlerdir. Başta Alan Dundes olmak üzere, bazı araştırmacılar grupların oluşumunda geleneğe önemli bir rol yüklerler. Dundes'a göre *"Halk en az bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan topluluğudur. Bağlayıcı faktörün ne olduğu önemli değildir. – Ortak sahiplenilmiş herhangi bir şey, dil ya da din olabilir- önemli ola şey, herhangi nedenle bir araya gelmiş bir insan topluluğunun kendilerinin olarak adlandırdıkları bazı geleneklerinin olmasıdır. Teoride, bir topluluk en az iki kişiden oluşur, ama genellikle çoğu topluluklar birçok kişiden oluşur. Topluluğun bir üyesi öbür üyelerin hepsini tanımayabilir ancak büyük bir olasılıkla o topluluğa ait gelenekleri, toplulukta birliktelik duygusunun oluşumuna yardım eden gelenekleri bilir. Böylece, eğer topluluk ağaç kesenler ve demiryolculardan oluşuyorsa folklor, ağaç kesenler ve demiryolcular folkloru olacaktır."* (2003: 10, 2005: 18).

Dundes, topluluğun gelenek etrafında şekillendiğini söylerken Jan Brunvand da *"Bir halk grubunun ilk sınavı paylaşılan folklorun varlığıdır; sonra bu uyumun arka planı incelenebilir."* diyerek benzer bir vurgu yapar. Ayrıca Brunvand, Amerika'da folklor taşıyıcılarının meslek grupları, yaş grupları, dinsel gruplar ve etnik ya da milliyet grupları olarak sınıflanabileceğini ileri sürer. Ona göre sosyal gruplarla folklor arasında yakın bir ilişki vardır (Bauman 2005: 76). Bu ilişkinin seviyesini grupların yapısına daha yakından bakarak belirleyebiliriz. Yukarıda Sims ve Stephens'ın da belirttikleri gibi, bir grubun oluşabilmesi için üyeler arasında iletişim, dil, davranış ve kurallar gibi özel birtakım ortaklıklara ihtiyaç vardır. Bu tarz bir iletişim gurubun tutumunu, inançlarını, değerlerini ve dünya görüşünü gurubun diğer üyelerine ve grup dışındaki yabancılara taşır. Grup üyelerine ve grup dışına aktarılan değerlerin pek çoğu folklor kapsamında değerlendirilebilecek yaratmalardır. Diğer bir ifadeyle grup üyeleri çoğunlukla büyüdükleri veya davet edildikleri grup içinde grubun folklor ürünlerini öğrenirler (Sims 2005: 31).

Konuya bir başka açıdan daha bakarsak, sosyal gruplar folklor ürünle-

rinin yaratılması ve aktarılması için uygun ortamı sağlarlar. Belli bir insan topluluğunun uzun süreli ve ortak amaçlar doğrultusunda bir arada bulunması doğal olarak grup içinde bazı geleneklerin oluşumuna zemin hazırlayacaktır. Sosyal bir gruba mensup insanlar, sözlü olarak iletişim kurarlar. Bazı durumlar karşısında ortak inanışlara, tavırlara ve bazı geleneksel kutlamalara sahiptirler, çünkü sosyal grupların devamlılığı ancak bu şekilde sağlanabilir. Burada söylediklerimizi bir sosyal grup üzerinden örneklendirelim.

Bilindiği gibi toplumu oluşturan insanların büyük bir kısmı bir aileye mensuptur ve aile de toplumun en küçük gruplarından birisidir (Sims 2005: 31). *"Kan, cinsel ilişki ya da yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan oluşmuş, mahrem ilişkilerle örülü bir grup"* veya *"ilk ve temel dinamik geleneksel sistem"* gibi çeşitli şekillerde tanımlanan aile, sosyal eğitimin verildiği ve bireyin toplumla uyumunun sağlandığı bir ortam olarak kabul edilir (Marshall 1999: 7, Frederick 1989: 171). Doğum olayının gerçekleştiği, neslin devamının sağlandığı ve toplumların temel birimi olarak kabul gören ailenin toplum içinde üstlendiği bazı işlevleri de vardır. Bunların başında kültür aktarımı ve sosyalleşme gelir (Kasapoğlu 1990: 49-50, Merter 1990: 1). Ailenin bu özelliği folklor araştırmacılarını da ilgilendirir, özellikle sosyalleşme ve kültür aktarımı büyük oranda folklor ürünleriyle gerçekleştirilir.

Ayrıca her ailenin kendine özgü bir tavrı, değeri, hikâyesi ve sadece aile üyelerinin anlayabileceği şakaları vardır. Her aile, yeni yetişen çocuklarına kendi değerlerini, giyinme ve yemek yeme tarzını benimsetir. Özellikle aile içinde anlatılan bazı hikâyeler, belirli mesajlar içerir ve bunu büyük oranda o aileye mensup kişiler anlayabilir. Aile için özel günler veya aile tarihi için önemli bir büyük hakkında anlatılan bu hikâyeler, aile bireylerince ailenin yeni üyelerine aktarılır (Sims 2005: 31, 45). Hikâyelerle birlikte ailelerin kendilerine özgü bir iletişim tarzı da olabilir. Örneğin dışarıdan birisi için anlamsız bir söz veya cümle, aile bireyleri için bir anlam ifade edebilir, çünkü o ifadenin veya cümlenin hikâyesini, arka planını aileye mensup kişiler bilmektedir. Bu da aile içinde özel bir dilin oluşabileceğini gösterir. Ayrıca ailelerin özel günlerde düzenlediği kutlamalar da ayrıca değerlendirilmelidir. Bu tarz kutlamalarda genellikle ailelere özgü birtakım uygulamalar olabilmektedir (Frederick 1989: 172). Kısacası, sosyal gruplardan birisi olan ailenin folklor değerleri vardır. Pek çoğu mensubu olduğu kültürle ortak olmakla birlikte, ailenin kimliğini yansıtan ve aileye özgü birtakım geleneksel yaratmalar aile içinde aktarılmaktadır.

Aile gibi toplumsal yapı içinde çok sayıda grup vardır. Bizler de her gün bu gruplardan birkaçına dâhil olup farkına varmadan folklor ürünleriyle karşı karşıya kalıyoruz. Bu yüzden folklor ürünlerini üreten ve aktaran bu gruplar folklor araştırmacılarının uzun zamandır dikkatini çekmektedir. Örneğin folklorcuların fazlaca ilgilendikleri grupların başında meslek grupları gelir. "Meslek folkloru" adı altında incelenen meslek veya çalışma gruplarıyla ilgili değerlendirmeler, diğer bölümün konusudur.

2. "Meslek Folkloru" Kavramı

Avrupa ve Amerika'da "occupational folklore" veya "occupational folklife" terimleriyle karşılanan meslek folkloru, köyden kente çalışma hayatı etrafında şekillenmiş folklor ürünlerini içeren bir kavramdır. Meslekler ve çalışma haya-

tıyla ilgili folklor araştırmaları, öncelikle kırsal alanlardan başlayıp giderek şehirlere ve modern dünyaya doğru genişlemiştir (McCarl 1986: 71). Bu süreç, özellikle Avrupa toplumlarının üretim faaliyetlerinde aldıkları mesafeyle de alakalıdır. Sanayi devrimi öncesinde tamamıyla geleneksel bir yapıya sahip çalışma hayatı, makineleşmenin ve fabrikalarda seri üretimin başladığı dönemlerde değişmeye başlar. Folklor da yeni yeni ortaya çıkan mesleklerin ve çalışma ortamlarının peşinden şehirlere ve fabrikalara girmiştir.

Alan Dundes, *"kömür madencileri, kovboylar, balıkçılar, oduncular ve demiryolu işçilerinin hepsi kendilerine has meslek argosu, efsane ve grup içinde yapılan şaka ve anlatılan fıkralara sahiptir."* diyerek meslek gruplarının kendilerine ait folklor yaratmalarının olduğunu ileri sürer (2003: 11). Bauman ise, *"Folklorun işleyişi yalnızca aynı kimlikteki insanlar arasında olur, çünkü halk grupları sosyal kimlik özelliklerini paylaşma bakımından algılanır."* şeklindeki değerlendirmesiyle grup bilincine dikkat çeker ve toplum içinde aynı mesleğe mensup kişilerde folklor örneklerinin olacağını dile getirir. Mesleklerin folklorla ilişkisini irdelerken Bauman, Türkiyeli bir sokak satıcısının bağırış tarzını da meslek folkloru kapsamında değerlendirmiştir (2005: 78, 82).

Meslek folkloru üzerine yapılan çalışmaların çıkış noktası, işyerlerinde özel bir dilin, giyim tarzının, inançların, sembollerin ve iş için gerekli aletlerin yaratılıp kullanılması ve bütün bunların o mesleğe mensup kişiler tarafından anlaşılması olmuştur (Marcus 1989: 121). Laura R. ve Marianne T. Marcus'a göre meslek folklorunun kapsamına anlatılar, şiirler, fıkralar, işyerlerindeki kutlamalar, kabul törenleri girmektedir. Ayrıca çalışma alanlarında yaratılmış ve kullanılan pek çok somut ürün de meslek folklorunun inceleme alanındadır. Ayrıca günümüzde meslek folkloru, mesleklerin sözlü ürünlerini araştırdığı gibi çalışanların kostümleri, iş ortamında edindikleri yetenek ve tekniklerle de ilgilenmektedir (McCarl 1986: 121, 71).

Martha C. Sims ve Martine Stephens'a göre meslek grupları *"ortak çıkar ve yetenek"* gruplarına dâhildir ve üyeleri ortak bir geleneğe, davranış tarzına ve bir dile sahiptirler. Bütün meslek gruplarında özel bir yetenek gerekli olmasa da iş dünyasındaki pek çok meslekte birtakım bilgi ve beceriler talep edilmektedir (Sims 2005: 40-41).

Meslek folkloru, Avrupa ve Amerika'da farklı şekillerde algılanmıştır. Örneğin Avrupa'da bu kavramdan çalışma kültürü ve ideolojisi anlaşılırken Amerika'da ise daha çok mesleklere ait hikâyeler, şiirler ve kostümler anlaşılmıştır. Yine vurgulanması gereken diğer bir husus, Almanya'da ve İskandinav ülkelerinde meslek folkloru kapsamındaki ilk çalışmaların, endüstri öncesindeki çalışma hayatı ve geleneksel meslekler üzerinde yoğunlaşmış olduğudur (McCarl 1997: 596).

Konuyla ilgili Avrupa ve Amerika'da çok sayıda çalışma yapılmıştır. Margaret Baker, *The Gardener's Folklor* adlı çalışmasında bahçıvanların inanış ve uygulamalarını incelemiştir. Benjamin Botkin ve Alvin F. Harlow, *A Treusury of Railroad Folklore: The Stories, Tall Tales, Ballads and Songs of the American Railroad Man* adlı kitapta demiryolu işçilerinin; William M. Doerflinger, *Songs of the Sailor and Lumberman* başlıklı kitapta da denizcilerin ve kerestecilerin folklor değerlerine yer vermiştir. Edith E. Cutting, çiftçilerin inanışlarını, hikâyelerini ve törenlerini *Whistling Girls and*

Jumping Sheep adlı çalışmayla ve Archie Green, madenciler arasında oluşan folklor ürünlerini *Only a Miner: Studies in Recorded Coal-Mining Songs* adıyla yayımlamıştır. Bunların haricinde Richard Bauman'ın avcılarla, Alan Dundes ve Carl R. Pagter'in modern dönemdeki çalışma ortamlarıyla ilgili çalışmaları olmuştur. Meslek folkloru kapsamında Avrupa ve Amerika'da yürütülen erken ilk çalışmaların çoğunlukla balıkçılar, madenciler, demiryolu işçileri, çobanlar ve çiftçiler üzerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Yakın dönemlerde ise modern dünyanın yeni iş sahalarında çalışan işçiler üzerine de çalışmalar da yapılmıştır (Marcus 1989: 128-132, McCarl 1986: 72-87, McCarl 1996: 1089-1095).

Türkiye'de de bu alanda yapılmış çalışmalar vardır. Bunlardan bazılarına değinmek gerekir. Mehmet Halit Bayrı'nın 1939 yılında yayımladığı *Halk Âdetleri ve İnanmaları* adlı kitap, meslek folkloru alanında yapılmış ilk çalışmalardan birisidir. Burada Bayrı, Balıkesir'deki derici, ayakkabıcı, saraç ve keçeci esnafından yaptığı derlemeleri yayımlamıştır (1939: 7-52). Bayrı'nın çalışmalarına benzer biçimde halkevi dergilerinde geleneksel mesleklerin folklor değerleriyle ilgili bazı derlemeler yayımlanmıştır (Darıverenli 1939, Cavit 1929). Daha profesyonel biçimde mesleklerin somut ve somut olmayan değerlerini Şükrü Elçin'in araştırdığını görüyoruz. Elçin'in "Denizli Dokumacılığı Üzerine Notlar" ve "Ayvalık Balıkçılığı Üzerine Notlar" adlı yazıları, bu iki mesleğin kültürel varlığını tespit etmeye yönelik çalışmalardır (1988a, 1988b). 2005 yılında Öcal Oğuz ve öğrencilerinin hazırlamış oldukları *Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Meslekler* adlı çalışma da meslek folkloru kapsamında değerlendirilmelidir. Kitapta çok sayıdaki mesleğin kullandığı alet, ürettiği ürün ve günümüzdeki durumu üzerine birinci ağızdan bilgiler yer almaktadır (Oğuz 2005). Bunarın yanı sıra ahilik konulu çalışmalarda da meslek folklorunu ilgilendiren bilgi ve değerlendirmelerin olduğunu unutmamak gerekir (Çağatay 1990).

Türkiye'deki meslekler açısından baktığımızda mesleğe kabul törenleri, inanışlar, fıkralar, hikâyeler, efsaneler, halk şiiri örnekleri, meslek mensuplarının icra ettiği geleneksel oyunlar, mesleklerin özel dilleri vb. pek çok husus bu kavram altında incelenebilir. Daha somut olması açısından birkaç örnek üzeriden devam edelim.

Türkiye'de daha düne kadar bazı mesleklerde çıraklık döneminden sonra ustalığa geçiş için *"peştamal kuşanma"* veya *"kuşak bağlama"* adı verilen törenler düzenlenmiştir (Çimrin 1984: 96-97). Bu törenlerin izlerine Muğla bakırcılarında ve ayakkabıcılarında günümüzde de rastlanmaktadır. Muğla'da çıraklığını tamamlayıp kendi dükkânını açan kalfayı ustasının ziyaret etmesi ve *"dükkânın hayırlı olsun, rızkın açık olsun"* diyerek çırağının beline ustalık sembolü bir kuşak bağlaması, geleneksel bir uygulama olarak yaşamaktadır (Çınar 2007: 400, 407).

Bazı mesleklerin kendilerine özgü oyunları da vardır. Balıkesir'deki derici esnafının sergilediği "Tülü Kabak" oyunu da bunlardan birisidir. "Tülü Kabak", debbağ veya tabak adı verilen deri esnafının düğünlerde ve milli bayramlarda oynadığı bir oyundur. Balıkesir'de Faruk Belli ve Recep Alkut gibi hem dericilik yapıp hem de bu oyunu oynayan meslek mensuplarının verdikleri bilgilere göre bu oyunu geçmişten günümüze dericiler oynamıştır. Hayvan derileri giyip bütün vücudu siyaha boyayarak insanları

korkutma esasına dayalı "Tülü Kabak" oyunu adeta dericilerin varlığını sembolize eden bir oyundur (Duymaz ve Şahin 2008). Bu oyun sayesinde dericiler, özel kutlamalara katıldıkları gibi, deri mesleğine mensup kişiler arasındaki grup bilincini de pekiştirmektedirler.

Balıkesirli keçeci Süleyman ustadan derlenen aşağıdaki fıkra da meslek grupları arasında fıkraların da oluştuğunu gösteriyor:

"Vaktiyle kadının biri oğlunu bir keçecinin yanına çırak vermiş. Çırak, ustasının dükkânına üç gün gelip gitmiş ve külah yapmasını öğrenir gibi olmuş. Üçüncü günü akşamı eve dönünce annesine demiş ki:

– *Ben yarın artık dükkâna gitmeyeceğim. Annesi sormuş:*
– *Niçin oğlum? Çocuk cevap vermiş:*
– *Niçin olacak, sanatı öğrendim de ondan.*
– *Neden anladın?*
– *Anlamayacak ne var ki, teptim keçe oldu, sivrilttim külah oldu, giy başına git işine.*

Bunu işitince çırağın annesi, oğlunun keçeciliği hakikaten öğrendiğini zannetmiş. Çırağının dükkâna gelmediğini gören usta, bir iki gün bekledikten sonra kadının evine uğrayıp sormuş:

– *Oğlun dükkâna niçin gelmiyor? Kadın cevap vermiş:*
– *Niçin gelsin usta, o sanatı öğrenmiş.*

Usta tekrar sormuş:

– *Neden anladın? Kadın:*
– *Neden anlayacağım, baksana ne diyor?*
– *Ne diyor? Ne diyecek dediği şu:*
– *Teptim keçe oldu, sivrilttim külah oldu, giy başına, git işine.*

Bunu duyan usta şaşırmış:

– *Yalan değil, sahih demiş, çırak sanatı öğrenmiş, hem de yalnız kendi öğrenmemiş, anasına da öğretmiş."* (Bayrı 1939: 48-49).

Türkiye'de bunlara benzer çok sayıda oyun, tören ve söz, mesleklere bağlı olarak yaratılmış ve aktarılmıştır. Köyden kente Türkiye'nin çalışma hayatında çok sayıda meslek vardır ve bu meslekle-rin de kendilerine has folklor değerleri bulunmaktadır. Bütün bunlar, meslek folklorunun ilgi alanına girmektedir.

3. Meslek Piri İnancı ve Hikâyeleri

Sosyal grupların devamlılığında ve üyeleri arasında ortak düşüncelerin oluşumunda inanışların önemli bir etkisi vardır. Başka bir ifadeyle grup üyeleri inançlarla birbirlerine yaklaşırlar (Sims 2005: 56). Bu konuda Jack Santino'nun "Occupational Ghostlore: Social Context and the Expression of Blief" adlı çalışması, balıkçılarda, denizcilerde ve maden işçilerinde çok sayıda ortak inanışın var olduğunu ortaya koymuştur (Santino 1988). Aynı şekilde Türkiye'deki pek çok meslek grubunda da ortak inanışların yer aldığını görüyoruz. Bu inanışlardan birisi, özellikle geleneksel mesleklerde karşımıza çıkan "meslek piri" inancıdır. Meslek gruplarında kendi mesleklerini icat ettiğine veya meslek mensuplarını koruduğuna inandıkları bazı tipler vardır. Mit, din ve tarih kaynaklı bu tipler etrafında meslek mensuplarının ortak değerleri olarak çeşitli inanışlar ve hikâyeler oluşmuştur. Tarihi kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla meslek piri inancının oldukça eski bir geçmişi vardır, ancak bu inanış günümüzdeki bazı mesleklerde de yaşamaya devam etmektedir.

Din ve mit kaynaklı metinlerde karşımıza çıkan ve kültür inşa eden "medeni-leştirici kahraman" olarak kabul edi-

len tipler gibi, geleneksel mesleklerdeki pirler de "kültür-medeniyet kahramanı" kapsamında değerlendirilebilir. Kültür-medeniyet kahramanları, insanlara sosyal hayatla ilgili ilk bilgileri aktaran kişilerdir. Mircea Eliade'ye göre yaradılışı tamamlayan kişi ya da olağanüstü varlıklar olan bu kahramanlar, insanlara ateş yakmayı, yemek pişirmeyi, avlanmayı ve barınmayı öğretmişlerdir (1991: 179). Türk mitolojisinde yaradılıştan sonra Tanrı, yardımcıları aracılığıyla insanlara nasıl ateş yakacaklarını veya avlanacaklarını öğretmiştir. Mitleri takiben tarihi dönemlerde oluşmuş Oğuz Kağan gibi bazı destanlarda da kültür-medeniyet kahramanlarına rastlıyoruz. Oğuz Kağan destanında ilk kez araba ve sal yapan kahramanlar yer alır. Onlardan önce var olmayan bu araçlar, bu tiplerle birlikte sosyal hayata kazandırılmıştır. Bu bilgiler, mesleklerdeki pir inancıyla da ilgilidir. Mehmet Açа'nın ifadeleriyle kültür-medeniyet kahramanları, *"günümüz mucit ve bilim adamlarının geçmişteki atalarıdırlar. Fakat, onların bugünkülerinden farklılıkları, kutsallarla kuşatılmış olmalarıdır. Daha sonraki dönemlerde bu kültür kahramanları, ortaya çıkardıkları meslek dalını sürdüren sonraki kuşaklar tarafından o mesleğin piri, üstadı ve ilk mucidi olarak kabul edilmektedirler ve kutsallıklarını daimi olarak sürdürmektedirler."* (2000: 43-44).

Meslek pirlerinin de çoğunlukla bir peygamber veya peygamber yakını olması da onların kutsallıkla ilintili olduklarını göstermektedir. Dinle alakalı oldukları için bu pirlerden meslek mensupları çekinmekte ve yaptıkları işlerde onların memnuniyetini gözetmektedirler. Tespit edilen bilgilerin çoğunda meslek erbapları, yanlış iş yapıldığında veya işe hile karıştırıldığında pirin gazabına uğrayacaklarına inandıklarından mesleğe giriş yapan diğer üyelere de bu inanışları aktarmaktadırlar. Daha düne kadar geleneksel mesleklerde çalışanlar, "pirimiz filan zattır" diyerek saygıyla pirinin adını anmış, ondan aldığı ilhamla işine devam ve ihtimam etmiştir (Darıverenli 1939: 21).

Demircilerin piri Hz. Davut, fırıncıların Halil İbrahim, berberlerin Selman-ı Pak, ayakkabıcıların Hasan Basri, kalaycıların Abdülmecid Ayine Pak, marangozların Habib Neccar, terzilerin Hz. İdris, kahvecilerin Şeyh Şazeli, dericilerin Ahi Evran, çobanların Hz. Musa, saatçilerin Hz. Yusuf, dokumacıların Hz. Şit, fırıncıların Hz. İbrahim, boyacıların Zeynel Abidin, keçecilerin Hallac-ı Mansur, avcıların Baba Gömleksiz, çiftçilerin Hz. Âdem, hekimlerin Hz. Lokman, tüccarların Hz. Muhammet olduğu yönünde bazı inanışlar kayda geçmiştir (Çimrin 1984: 96, Darıverenli 1939: 22-23, Açа 2000: 44).

Buradaki meslek pirlerine bakıldığında bunların büyük bir kısmının peygamber olduğu görülür. Peygamberler, Allah'ın varlığını ve kanunlarını insanlara tebliğ etmek için seçilmiş insanlar olmakla birlikte pek çoğu bir mesleğin ilk temsilcisi olarak da bilinirler. Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammet'e kadar gelen çizgide peygamberler, aynı zamanda meslek erbabı olarak da kendilerine sosyal hayatta yer bulmuşlardır. Bir mesleğin mucidi olarak kabul görmüş peygamberler, kendinden sonra bu mesleği devam ettirenleri etkilemeyi de başarmışlardır. Mesleğinin ilk kez kutsal bir şahıs tarafından icra edildiğine inanan meslek erbapları, adeta ilk eylemi tekrar ettiklerine inanmışlardır (Açа 2000: 44-45). Bu düşünce meslek üyelerinde mesleğe karşı saygı ve sevginin oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Görüldüğü gibi meslek piri inancının din ve mitle yakın bir ilişkisi vardır. Aslında pek çok mit, inanlık tarihindeki ilk eylemleri anlatır. Eliade'nin ifadeleriyle *"belli bir kabile balıkçılıkla geçinir, çünkü, mitsel zamanlarda bir Doğaüstü Varlık onun atalarına balıkların nasıl yakalandığını ve nasıl pişirildiğini öğretmiştir. Mit, Doğaüstü Varlık tarafından gerçekleştirilmiş olan ilk balık avının öyküsünü anlatır, bunu yaparken de hem insanüstü bir eylemi ortaya koyar, hem insanlara, sıra kendilerine geldiğinde, bunu nasıl gerçekleştireceklerini öğretir, hem de bu kabilenin neden bu biçimde beslenmek zorunda olduğunu açıklar."* (1993: 17). Buradan hareketle mesleklerdeki pir anlatılarının da benzer bir yapıya ve işleve sahip olduğunu söylemek gerekir. Onlar da tarihi dönemlerde insanlara mesleklerin nasıl var olduğunu, bu mesleklerin asıl ustalarını ve onların yeteneklerini anlatarak bu tarz sosyal yapıların kökenini açıklamaktadırlar.

Muğla'daki dericiler, deriyi ilk kez Şeyh Mahmut'un işlediğini bu yüzden bu mesleğin piri olduğunu kabul ederler. Hikâyeye göre Şeyh Mahmut, bir gün peygamberle yürürken peygamberin gözüne bir köpek derisi ilişir ve Şeyh Mahmut'a bu deriyi temizleyip temizleyemeyeceğini sorar. Şeyh Mahmut, peygamberin istediği şeyi yapabileceğini söyleyip deriyi hemen işlemeye başlar. O zaman peygamber, Şeyh Mahmut'un sırtını sıvazlar ve "Pirsin" der. O zamandan beri bu zata pir denmiştir (Cavit 1929: 6). Kültür-medeniyet kahramanlarında olduğu gibi Şeyh Mahmut, yeni bir meslek icat etmiş ve ondan sonra bu meslek yapıla gelmiştir.

Meslek grupları arasında ortak bir unsur olmanın ötesinde pir inancının başka işlevleri de vardır. Örneğin pir inancına sahip meslek mensupları, meslek pirinin kendilerini koruyup gözettiğine de inanmaktadırlar. Bir ayakkabı ustasının sözleri bunun açık kanıtıdır: *"Bu meslek pirli meslektir. Pirimiz Yemen-i Ekber Hazretleridir. Dürüst çalıştığın sürece kimseyi aç ve açıkta bırakmaz"* (Akman 2006: 9). Böyle bir düşünce, çalışanlar için motivasyon anlamına gelir. Pirin koruyuculuğu altında çalışan kişi, doğal olarak işini daha özverili ve istekli yapacaktır. Bunun da çalışanların hayatını olumlu etkileyeceğini söylemek mümkündür.

Pirlerin sözleri ve davranışları da meslek mensuplarının düşüncelerini şekillendirmektedir. Balıkesir'de berberlik yapan Murat Kılıç, insanlardan tiksinmeme ve her insana eşit yaklaşma nedenini meslek pirine bağlamaktadır:

"Biz pis insandan iğrenmeyiz. Mesleğimizin gereği tıraş ederiz. Bundan bize kesinlikle pislik, hastalık gelmez. Peygamberimizin berberi Selmanı Pak pirimiz "iğrenmeyiniz, iğrenmeyiniz, iğrenmeyiniz! Hasta, yaşlı, bereli de olsa, ağzından koku gelse, burnundan pislik gelse, kan revan içinde de olsa siz ondan iğrenmeyiniz, tıraşınızı yapınız" demiştir. İğrenirseniz o hastalığın size geçeceğini söylemiştir. Onun için yaptığımız tıraş karşılığında o hastalık Cenab-ı Hak tarafından bize verilmez. İğrenirsek pirimizin vasiyetini tutmamış oluruz. Vasiyeti tutmazsak olmaz. Onun ecrini çekeriz." (Akman 2006: 10).

İnanışa göre meslek pirlerinin, meslek erbapları üzerinde yaptırım gücü de vardır. Yine Balıkesir'de deri esnafı arasında geçen bir olay konuyla yakından alakalıdır. Enver Beşe'nin naklettiği olaya göre tabak esnafından birisi mesleğe hile karıştırır. Bunu fark eden meslektaşları onu loncaya şikâyet edince lonca, toplanıp hileli iş yapan esnafın dükkânının kapatılmasına karar verir

ve bunun için de Hacı Mehmet Efendi'yi görevlendirir. Hacı Mehmet Efendi, kendisine tarif edilen dükkânı "pir çivisi" adı verilen bir çiviyi çakarak kapatır. Dükkânı kapatılan kişi ise çareyi başka yerde arar ve bu durumu dava eder. Mahkeme, dükkânı çivileyip kapatan Mehmet Efendi'yi çağırır ve yargılamaya başlar. Hâkim, kanunda yeri olmayan bir yetkiyle bir esnafın dükkânını kapatmış bu yaşlı adama ceza vermek istememektedir. Onu bu davadan kurtarmak için şöyle bir soru sorar: *"Siz bir örf, âdet üzerine dükkâna gittiniz, çivilediniz, fakat bu zat siz ayrıldıktan sonra dükkânını açabilirdi değil mi?"* Hacı Mehmet Ahi Baba bu soruya itiraz ederek şöyle cevap verir: *"Hâşâ söylemeyiniz, pir çarpar, nasıl açarmış?"* (Beşe 1940: 124-125).

Meslek mensupları arasında pir inancının ne denli güçlü olabileceğini gösteren bu olayda pir inanışlarının mesleğin yapılış şeklini ve yaptırımlarını etkileyebildiğini görüyoruz. Pir adına kapatılan dükkânı, dükkân sahibi açamamıştır, çünkü bunu yaptığı takdirde pirin gazabına uğrayacağına inanmaktadır. Bu inanışı sadece kendisi değil, diğer bütün meslek kolları da bilmektedir.

Meslek pirleriyle ilgili anlatıların bir kısmı mesleklerle ilgili bazı olguların, durumların ve meslekte kullanılan aletlerin oluşumunu izah ederler. Bu yönüyle pir anlatılarının bir kısmı efsane karakterlidir. Muğlalı demirci ustası Ahmet Akyol, bu mesleğin pirinin Hz. Davut olduğunu ve demircilikte kullanılan "kıskaç"ı da onun icat ettiğini söyler:

"Hz. Davut ile karısı nedenini bilmediğim bir sebepten dolayı kavga ederler. Konu, kerametin kimde olup olmadığına kadar dayanır. Karısı "bende", Hz. Davut "bende" der. Sabah işe giden Hz. Davut yemek saatinde çırağı gönderir. Karısı akşamki tartışmanın siniriyle yemeği o gün kendi eliyle çırağa verir. Çırağın helal olmayan kadının elini görmesiyle birlikte Hz. Davut'un parmağı yanar. Hz. Davut, bu acı ile karşıda yatan köpeğin ön ayaklarına dikkat eder ve elinin bir daha yanmaması için gerekli olan kıskaçı köpekten esinlenerek yapar." (Çınar 2007: 401).

Bu anlatının bir varyantı, 2009 yılında Bolu'da bir demirci ustasından derlenmiştir. Demirciliğin piri hakkında bilgiler veren ustaya göre demircilik, Hz. Davut'un kıskacı icat etmesiyle başlamıştır. Bu demirci ustası, köpeğin ayaklarından ilham alarak kıskacı Hz. Davut yapamamış olsaydı bugün böyle bir mesleğin olmayacağına inanmaktadır (Bilge 2009: 73).

Pir inancına sahip meslek erbaplarından olan ve geleneksel yöntemlerle Bolu'da ayakkabı imal etmeyi sürdüren Salih Eser de ayakkabıcıların dükkânlarında neden çok fazla çöpün olduğunu bir pir hikâyesiyle izah etmektedir. Ona göre ayakkabıcılığın piri Yemen-i Ekber'dir. Hikâyeye göre Yemen-i Ekber, bir gün dolaşırken bir rençpere rastlar ve ona ne yaptığını sorar. Rençper de ekin ektiğini söyler. Bunun üzerine pir de *"ekinin bol olsun"* der ve gerçekten de o adamın ekini bol olur. Pir, rençperden sonra ayakkabıcıya gelir ve ona ne yaptığını sorar. Ayakkabıcı *"ne yapayım çöp topluyorum"* deyince Yemen-i Ekber de *"çöpün bol olsun"* der ve o günden beri ayakkabıcıların çöpü çok olurmuş (Bilge 2009: 29-30). Bu anlatı, 2006 yılında Balıkesirli bir ayakkabıcı ustasından da derlenmiştir (Akman 2006: 11).

Buraya alamadığımız daha başka anlatılarda da pirlerin bir mesleği veya meslekle ilgili bir araç gereci icat ettiği yönünde bilgiler yer almaktadır. Efsane özelliği de taşıyan bu anlatılar, geleneksel mesleklerde çalışanların meraklarını

giderme, meslekle ilgili bilgi eksiklerini tamamlama, mesleği saygın bir konuma getirerek çalışanları motive etme gibi işlevlere sahiptir.

Sonuç

Meslek folkloru ve geleneksel mesleklerdeki pir inancı üzerine yapılan tespit ve değerlendirmelerin sonucunda şunlar söylenebilir:

1. Toplum hayatının önemli bir kısmını oluşturan meslekler "sosyal grup" kavramı etrafında değerlendirilebilir, çünkü grup tanımlarına bakıldığında mesleklerin de sosyal bir grup oluşturabilecek niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Pek çok grupta olduğu gibi meslek grupları da birtakım geleneksel değerleri üretmekte ve aktarmaktadır. Meslek mensuplarının çalışma hayatında kullandıkları araç ve gereçler, giysiler, meslekle ilgili inanışlar, törenler, hikâyeler geleneksel değerlerden bazılarıdır ve aynı zamanda folklorun ilgi alanına girmektedir.

2. Mesleklere ait folklor ürünleri, özellikle Avrupa ve Amerika'da "occupational folklore" veya "occupational folklife" adları altında ayrıca incelenmektedir. Türkçeye "meslek folkloru" olarak çevirmeyi tercih ettiğimiz bu kavram, mesleklerin hem somut hem de somut olmayan değerlerini karşılamak için kullanılmaktadır. Geleneksel mesleklerin yanında yeni oluşmuş çalışma ortamlarındaki folklorla da ilgilenen meslek folkloru, köyden kente çalışan insanların geleneksel yaratmalarını takip etmektedir.

3. Meslek folkloru kapsamında yapılan çalışmalar, öncelikle mesleklerin kültürel varlığını ortaya koyacağı gibi, eğitimciler, işverenler ve mesleklerle iç içe olan sektörler için de faydalı sonuçlar verecektir. Özellikle çalışma alanlarını izleyen ve düzenleyenler, bu çalışmalardan faydalanarak üretim ve kalite standartlarını yükseltme fırsatı bulabileceklerdir.

4. Türkiye'deki geleneksel mesleklerde pir olgusu vardır. Mesleği icat ettiğine veya mesleğin kutsal temsilcisi olduğuna inanılan bazı tipler meslek mensupları arasında saygıyla anılmaktadır. Çoğunlukla dini bir kimliğe de sahip meslek pirleriyle ilgili çok sayıda inanış ve anlatı günümüzde de geleneksel mesleklerde çalışanları etkilemeye devam etmektedir. Pirinin yaptığı işi yaptığını, onun tavır ve hareketlerini tekrar ettiğini düşünen meslek erbabı, işini doğru yaptığı takdirde piri tarafından ödüllendirileceğine, aksi durumda ise cezalandırılacağını inanmaktadır. Ayrıca meslek gruplarının geçmişten günümüze konuyla ilgili aktardığı çok sayıda anlatı da vardır. Pirin mesleği veya meslekle ilgili bir aracı icat etme şeklini, pirin ödüllerini veya cezalarını konu edinen bu anlatılar, yapılan işe saygınlık kazandırdığı gibi çalışanlara motivasyon da sağlamaktadır.

5. Meslek pirleri, inanışlara göre meslekleri en iyi icra eden ustalardır. Daha sonraki meslek erbapları ise o mükemmel modeli tekrar etmeye veya o mükemmel örneğe layık bir şekilde çalışmaya gayret etmişlerdir. Mesleklerdeki böyle bir anlayış, özellikle geleneksel mesleklerde çalışanları dosdoğru üretim yapmaya ve yaptığı işe saygı duymaya sevk ederek çalışma hayatının sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

Açа, Mehmet. "Kültür-Medeniyet Kahramanları ve Türk Müzik Âletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkül Etmiş Bazı Efsaneler". *Millî Folklor,* 45 (Bahar 2000): 43-51.

Akman, Mehmet. "Balıkesir Yöresinde Ahilikten Kalma Tören ve Uygulamalar". Yayımlanma-

mış yüksek lisans tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, 2006.

Bauman, Richard. "Halkbiliminin Farklı Kimliği ve Sosyal Tabanı". çev.: Feridun Çotra, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 2005, 74-88.

Bayrı, Mehmet Halit. *Halk Âdetleri ve İnanmaları*. İstanbul: İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı XI, 1939.

Beşe, M. Enver. "Pir Çivisi". *Halk Bilgi Haberleri,* 9(101), (Mart 1940): 124-125.

Bilge, Mustafa Ferit. "Gerede (Bolu) Geleneksel El Sanatları". Yayımlanmamış lisans tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, 2009.

Cavit, Mustafa. "Muğla'da Dabağ Teşkilatı". *Halk Bilgisi Haberleri,* I(2), 1929: 3-7.

Çağatay, Neşet. *Ahilik Nedir*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 1990.

Çınar, Ali Abbas. *Muğla ve Çevresi Sözlü Kültürü ve Toplumsal Değerleri.* Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları, 2007.

Çimrin, Hüseyin. *Antalya Folkloru Gelenekler-Görenekler*. İstanbul: Akdeniz Kitabevi, 1984.

Darıverenli, Ali Ulvi. "Sanatkârların Pirleri". *İnanç*, 32-33, (Ekim-Kasım 1939): 21-23.

Dundes, Alan. "Halk Kimdir". çev.: Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2005: 1-30.

———. "Folklor Nedir?". çev.: Gülay Aydın. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 2005: 16-20.

Duymaz, Ali ve Halil İbrahim Şahin. "Balıkesir ve Çevresinde Hayvan Benzetmecesine Bağlı Seyirlik Oyunlar". *Halk Kültüründe Tiyatro Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 2008. (yayımlanmamış bildiri)

Elçin, Şükrü. "Denizli Dokumacılığı Üzerine Notlar". *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988a: 446-473.

———. "Ayvalık Balıkçılığı Üzerine Notlar". *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988b: 474-494.

Eliade, Mircea. *Kutsal ve Dindışı*. çev.: Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece.

Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. çev.: Sema Rifat. İstanbul: Simavi Yayınları, 1993.

Frederick, Charles R. "Family Folklore". *The Emergence of Folklore in Everyday Life: A Fieldguide and Sourcebook*, Bloomington-Indiana: Trickster Press, 1989: 171-173.

Gönüllü, Müzeyyen. "Grup ve Grup Yapısı". *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 2001: 191-201.

Kasapoğlu, M. Aytül. "Birey-Aile-Toplum". *I. Aile Şurası Bildirileri*, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1990: 49-55.

Marcus, Laura R. ve Marianne T. Marcus. "Occupational Folklore". *The Emergence of Folklore in Everyday Life: A Fieldguide and Sourcebook*, Bloomington-Indiana: Trickster Press, 1989: 121-132.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

McCarl, Robert. "Occupational Folklore". *Folk Groups and Folklore Genres An Introduction*. Logon-Utah: Utah State University Press, 1986: 71-89.

———. "Occupational Folklore". *American Folkore: An Encyclopedia.* New York&London: Garland Publishing, 1996: 1089-1096.

———. "Occupational Folklife/Folklore". *Folklore: An Encyclopedia of Beliefs, Costums, Tales, Music, and Art*. 2 volums, Santa-Barbara, California: ABC-CLIO, 1997: 596-604.

Merter, Feriun. *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği).* Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1990.

Oğuz, Öcal ve diğer. *Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Meslekler.* Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, 2005.

Santino, Jack. "Occupational Ghostlore: Social Context and the Expression of Blief". *The Journal of American Folklore*, 101(400), (Apr.-Jun. 1988): 207-218.

Sims, Martha C. ve Martine Stephens. *Living Folklore: An Introduction to the Study of People and their Traditions*. Logan-Utah: Utah State University Press, 2005.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE RUHLAR VE ORMAN KÜLTÜ

Evil Spirits and the Cult of Forest in Turkish Culture

Yrd. Doç. Dr. Pervin ERGUN*

ÖZ

Türk mitolojisinde orman, "çokluk, kötülük, karmaşa" ifade etmektedir. Dolayısıyla "kötü ruhlar"ın mekân sembolü olarak kabul görmektedir. "Tanrı'nın tekliğini sembolize eden yalnız ağaç"ın aksine, orman, Tanrı'nın terk ettiği veya ancak kutlu insanların şifrelerini çözebileceği bir mekân sembolü olarak algılanmaktadır. Bu nedenle çoğu halk anlatısında orman, kutlu kahramanların mitolojik şifreleri çözerek kötü ruhlarla mücadele ettiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutlu kişilerin mezarlarını koruyan "koru(g)"lar ile "ak ve ala tayga"ları, ormandan- kara ormandan ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü onlar, kutlu yaratılmış kahramanların ve kendileri gibi kutlu yaratılmış hayvanlarının kemiklerinden yetişmişlerdir. Buralar kötü ruhlardan korunmak için sığınılan yerlerdir; yani Tanrı'nın kutunun tezahür ettiği yerlerdir. Türk kültüründe orman algısı mitolojik köklerinden ayrı düşünülemez. Türk milleti, kültür tarihimizin hemen her tabakasında, mitolojik düşüncenin uzantıları olarak orman ile ilgili uygulamalara azami dikkat göstermiştir. Konuşmalarda, davranışlarda ve mitolojik karakterli uygulamalarda hep ölçülü davranmak gerektiği öğütlenmiştir. Bu titizliğin anlamı günümüzde silikleşmiştir. Fakat mitolojik izler yaşamaya devam etmektedir. "Fincancı katırlarını ürkütmek" gibi mitolojik izler taşıyan deyimler bugün canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu da kötü ruhlar ve orman kültü ile ilgili kültür dünyamızın derinliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kötü ruhlar, orman kültü, kut, tayga.

ABSTRACT

The forest means "multitude, evil, chaos" in Turkish mythology. Thus it is admitted as the symbol of evil spirits' place. Contrary to "the lonely trees symbolizing the unity of God", the forest is perceived as a place symbol abandoned by God or decoded only by holy people. Therefore in most folk narratives, forest is described as the place where blessed heroes combat with evil spirits by decoding mythological code. "Korugs" protecting the tombs of holy people and "white and red taigas" should be evaluated separately from -forest- black forests. Because they are created from holy blessed heroes and their holy animals' bones of. These places are used to be protected from evil spirits; so they are the places God's holiness is manifested. Perception of the forest in Turkish culture cannot be considered apart from their mythological roots. The Turkish nation, nearly in every layer of our cultural history, paid maximum attention to the practices related to forests as the production of mythological thinking. It is advised that people behave prudently in speech, behavior and mythological applications. The meaning of accuracy today has become indistinct. But the mythological traces continue to live. The idioms which have mythological meanings such as "stir up a hornet's nest," today exist in a way. This reveals our cultural world's deepness and richness related to evil spirits and cult of forest.

Key Words

Evil spirits, forest cult, holy, taiga.

Bu makalede hem iyi, hem de kötü ruhların en fazla özdeşleştiği mekânlardan biri olan ormanlar üzerinde durulacaktır. Daha sonra da bu kültün kültürümüz üzerindeki etkileri incelenecektir.

Türk kültüründe yaygın olarak kabul gören inanca göre bütün dünya ruhlarla doludur. Gerek İslamiyet öncesi düşüncede gerekse İslamiyet sonrasında yaşamaya devam eden bu inançlara göre ruhların kıyamete kadar dünya âleminde gezinti halinde olduğu; zaman zaman da insanoğlunun karşısına çıktığı anlatılmaktadır. Cin, peri, mekir, Ibrık Kalfa, Rüküş Hanım, cadı, pir, congolos, alkarısı, albız(Boratav 1984:74 vd), üç harfliler, iyi saatte olsunlar, fincancı katırları, iye vb. adlarla anılmakta, çeşitli kılıklarda, yalnız insanların karşısına tenha yerlerde çıktıklarına inanılmaktadır.

Ruhların dünyadaki varlığı yara-

* Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, pervinergun@gmail.com

tılışın başına götürülmekte ve şu efsaneye dayandırılmaktadır: "Ruhlar vaktiyle Tanrı'nın hizmetkârı olmuşlardır. Fakat asilikleri yüzünden Tanrı onları kovmuştur. Bu olaydan sonra yarlara, tarlalara, düşmüşlerdir. İnanışa göre bugün de dağlarda, göllerde, ırmaklarda, kuyularda, evlerin saçak altlarında ve eşiklerinde; özellikle de ormanlarda yaşamaktadırlar. (Salmin 1994: 83)

Türk kültüründe ruhlar genel olarak iki gruba ayrılmaktadır:

a)İyi Ruhlar: İyi ruhlar insanlara saadet ve hayat bahşetmektedirler. İyilik ve temizlik kaynağıdırlar. Gökte yaşamaktadırlar; merhametlidirler; insanların özel hayatlarına karışmazlar. Kanlı kurban istemezler. Türk dünyasında "ayıı" diye de adlandırılan bu ruhlar Tanrı kutu taşımaktadırlar. "Ayıı", kelimesinin "hakikat, yaratma, yaratıcı kudret" anlamına gelmesi de bu kutsallığı ifade eder niteliktedir. Umay, Ayısıt, vs. iyi ruhlardandır. (İnan 1972: 26 vd., Yıldırım 2000)

b)Kötü Ruhlar: Türk dünyasında "kara neme, yek, abaası, üör" diye adlandırılan kötü ruhlar, insanlara ve hayvanlara her türlü kötülüğü yaparlar; her türlü hastalığı gönderirler ve kurban isterler. Öldürdükleri canlıların ruhlarını, ana mekânları olan yeraltı dünyasına götürürler ve kendilerine köle yapmaya çalışırlar. Fena kurbanlardan ve fena vasıflandırmalardan hoşlanırlar. Kötü ruhların sahibi "Erlik-Şeytan-Arsan Dolay" Tanrı'nın gazabına uğradıktan sonra karakteristik işini yapmaya başlar. İnsanları kötü yola sevk etmeye, "arı imandan ayrıldıkları-boş bulundukları anlarda" onlara bir musibet vermeye çalışır. Fena insanların canlarının kötü ruhlara karışacağına ve dünyayı terk etmeden önce de "şeytanın arka bacağı" olacağına inanılır. (İnan 1972: 26; Yıldırım 2000) Halk arasında insanlıktan nasibini almamış bazı tiplere "şeytanın arka bacağı" denmesi de bu yüzdendir. Hatta bunlardan daha ileri olan bazıları için "şeytanın pabucunu ters giydirir" sözü de kullanılmaktadır.

İster iyi olsun ister kötü, bütün ruhlar, insanın başına gelebilecek -özelliklemusibetlerin müsebbibi olarak görüldükleri için çekinilen, yarı buçuk korkulan gizemli yaratıklar olarak kabul edilmektedirler. Bu nedenle ruhların bulunma ihtimalinin yüksek olduğu mekânlarda daha titiz davranılmaktadır.

Türk kültüründe orman iyi şeyleri çağrıştırmaz. Kutsal ağaç-hayat ağacının Tanrı'nın tekliğini, birliğini, sembolize etmesinin aksine, ormanlar, çokluğun, kargaşanın, kötülüğün sembolü olmuştur ve kötü ruhların yaşadığı, tekin olmayan yerlerdir. Ancak, Türkler onu, ruhların özelliklerine bağlı olarak iki gruba ayırmaktadır:

İyi ruhların yaşadığı aydınlık-ışıklı ormanlar: Ata ruhları veya kutlu hayvanların ruhlarının dolaştığı ormanlar olarak bilinirler. Bu tür yerler dikkatli olmayı gerektirmektedir. Ruhları kızdırmamak ve hayır dualarını almak için sessiz, saygılı olunmalıdır. Adak ve saçı saçmak gerekmektedir.

Kötü ruhların yaşadığı karanlık ormanlar: Kötü ruhların yaşadığı yerler "lanetli yerler" diye de adlandırılmaktadır. Lanet kelimesi "Allah'ın rahmetinden yoksun" anlamına geldiği için halk arasında söylenmesi en fazla yasaklanan kelimedir. Kur'an'da Bakara suresi 89[1], 159[2], ve 161.[3] ayetlerden İslamiyet'te de kelimeyi kullanırken ne kadar dikkat edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kelimenin kullanımı eskiden tabu iken, bugün çeviri Türkçesinde, yazılı ve görsel basında çok kullanıldığı için kanıksanır olmuştur.

Bu vasıflandırmalar, Kuzey Türklerinde daha iyi yaşamakla birlikte,

Türkistan'a (Orta Asya) ve Batı Türklüğüne gelince silikleşmektedir. Bütün Türk dünyası kültüründe ve mitolojisinde kutsal ağacın yaygınlığına ve canlılığına karşın, ormanların fazla bir önemi yoktur. O ancak, masallarda cinlerin, perilerin, devlerin yaşadığı ya da kutlu kahramanların onlardan kurtulmak için sihirli bir obje (tarak, vs.) ile meydana getirdikleri bir mekân tasvirinde yer almaktadır.

Orman, masallarda kaos alemini sembolize etmektedir. O, yeraltı dünyası ile yaşadığımız dünya arasında bir sınır gibidir. Tılsımlı objeleri ve olağanüstü yaratıkları (cinler, periler, devler) ile korkunç ormanlar, yeraltı dünyasının girişini sembolize etmektedir. Bu sihirli varlıklar aslında Tanrı kutu taşıyan varlığı saklamaya çalışmaktadırlar. Ancak Tanrı kutu taşıyan, kutsal sırları bilen insanlar, bu zor şifreleri çözerek oradaki hedeflerine ulaşabilirler. Örneğin "Ak Elmayı Koruyan Yedi Kardeş Dev" masalında kötülük sembolü devler, kutsal elmayı korumaya çalışmaktadırlar. (Bayat 1998: 156) Kuzey Türklerinden derlenen "Dutar Kız" masalında kız, kendisini kovalayan devin önüne bir tarak atar, tarak da ormana dönüşür. (Ögel II 1995: 490) Aynı bölgeden derlenen bir başka masalda "ormanda göğerip yatan (kükerip yatkan), babasını ve anasını yiyen "Karaça" adlı kötü bir ruh" yaşamaktadır. (Ögel II 1995: 490)

Anadolu'dan derlenen masallarda orman, ya cinlerin ve devlerin mekânıdır ya da yakacak odun toplamaya gidilen sıradan bir mekândır. "Sır Saklamayan Padişah Kızı" masalında, ormanda değirmen taşının altında "Araplar" yaşamaktadır. Kahramana yardımcı olan Araplar, ihtiyacı olan yedi deve yükü altın verirler. "On üç" ile "Keloğlan ve Dev" masallarında ormanlar iki deve aittir. Kimsenin giremediği ormana, çok akıllı bir kahraman girer; devleri tabuta koymayı başarır ve padişaha götürür. (Sakaoğlu 1973: 398) "Gül ile Sinaver" masalında ormanda kütükten yapılmış gizli bir sandığa hapsedilen kahramanı, odun toplamaya gelen köylüler kurtarır. (Sakaoğlu 1973: 563)

Ruhların mekânı ormanları mitolojik gelin göçünde de görmekteyiz. Damadın böyle olağanüstü özellikler taşıyan ormanları aşması, vahşi ormanların sembolü yılan, ejder vs. ile mücadele etmesi gerekmektedir. "Ayaklıların gelemediği, ağızlıların suyunu içemediği" kutsal mekândaki kıza ulaşan yollar, "ala yılanın sökemediği ormanlar"la kaplıdır.(Ergin 1994: 125, 186) Bazı yörelerde bu yolculuktaki orman sayısı 66 olarak zikredilmektedir. (Yegorov 1982:110) Damadın tekin olmayan ve ruhlarla dolu olan bu ormandan geçerken verdiği mücadeleler gelin göçürme şarkılarının karakteristik motiflerini oluşturmaktadır.(Yegorov 1982: 110 vd.)

Türk kültüründe orman kavramı, "yış, tayga, koru, bük" kelimeleri ile de ifade edilmektedir.[4] Özelliklerini aşağıda ifade edeceğimiz bu kavramların konumuz açısından ortak özelliklerinden biri, hepsinin de ruhlara mekân olması ve barındırdıkları ruhların türüne göre ayırıcı sıfatlar almasıdır. Bunlardan "yış" kelimesi eskiden orman karşılığında kullanılırdı. Devletin kutu ve bekası ile "kutlu dağ" ve "kutlu yış" arasında bağ kurulurdu. Orhun kitabelerinde, "Ötüken Yış" ile ilgili olarak gelecek nesillere verilen nasihat, bu bağın ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. "Ötüken Yış"tan ayrılan Türk milletinin yok olacağı, kızların cariye, erkeklerin kul olacağı; fakat Ötüken'de otururşa, güçlü bir devlete sahip olacağı ve refah içinde yaşayacağı belirtilmektedir.

Türklerin diğer kutlu ormanları "Kögmen Yış", "Çokay Yış", "Altun Yış"

(Esin 1976: 147 vd.) da "Ötüken Yış" gibi, kutlu sıfatları ve sembolleri olan ormanlardır. Bunlar Tanrı'nın ve cennetin sembolleridir ve Tanrı'nın zuhur ettiği kutlu mekânlardır. Tanrı'nın olduğu yerde bolluk, bereket, düzen vardır; devlet ile kutlu han vardır. Hanların otağlarının kurulduğu bu yışlar, aynı zamanda, tahtın-iktidarın sembolüdürler.

Tanrı kutu taşıyan bu ormanlar, cennetin sembolü olan doğuda bulunmaktadır. Bunlar, aydınlık, ışıklı, seyrek ağaçlı yerlerdir. Buraları kuşların toplaştığı yerlerdir. Doğunun[5] ve cennetin sembolü olan ormanlarla ilgili bir efsane, miladî 1126 tarihli Mucmal al- Tavârih ve al- Kısas'ta Yafes'in oğullarından Türk için anlatılmaktadır:

"Türk Doğuya doğru gitti ve Türkçe Isık-Köl denen yere geldi. Orada bir ıssı göl, su pınarları ve tatlı suların aktığı bir ağaçlı dağ vardı. Türk oraya yerleşti. Dağın tepesinde bir ağaç gördü ve oraya tırmandı. Ateşi bulamadı, fakat kuşlak koru buldu. Oraya otağını dikti." (Esin 1976: 152-153)

Efsanenin kaynağını aldığı kültür, bugün hâlâ bütün Türk dünyasında yaşamaya devam etmektedir. Tanrı ibadeti, tepesinde kuşların sığındığı ağaçların yanında böyle ışıklı, aydınlık, kutlu bir ormanda yapılmaktadır. Bu ibadeti ve diğer benzeri ibadetleri takiben kutlu ateş yakılmakta, bolluk, bereket, av, sağlık için dua edilmektedir. (Esin 1976: 157-158)

Orman ile ilgili kullanılan bir başka kavram "tayga"dır.[6] Taygalar "al, kızıl, ak" gibi sıfatlarla kullanıldığında yine barındırdığı ruhların kimliğine göre ad almaktadırlar.

Kayın ve kızılçam taygalarında iyi ruhların yaşadığına inanılmaktadır. Dağların zirvelerine Tanrı tarafından dikildiğine inanılan bu ağaçların tepeleri düz, dalları yatay uzamış gibidir. Taygaların ortasında tek başına biten ulu ağaçlar, Tanrı ibadetinin yapıldığı yerlerdir.

Ak tayga ve kızıl tayga, kutsal yerlerdir yani Tanrı kutu taşırlar. Her ikisi de bazen ak tayga olarak adlandırılırlar. Taygayı oluşturan ağaçların, kutlu yiğitlerin ve onların kutlu atlarının kemiklerinden büyüdüğüne inanılmaktadır. Şor destanlarında taygaların oluşması ile ilgili şöyle bir kalıp söz vardır:

"Atın kemikleri büyüdüler, alacalı taygaya dönüşerek büyüdüler,

Er yiğitlerin kemikleri büyüdüler, kara taygaya dönüşerek büyüdüler." (Sagalayev-Oktyabrskaya 1990: 51)

Burada er yiğitlerin kara taygaya dönüşmesi mümkün değildir. Çünkü Tanrı kutu taşıyan kişilerin ak taygaya dönüşmesi gerekir. Bu husus, ya derleyicinin ya da anlatıcının dikkatinden kaçmış olmalıdır.

Bir Hakas efsanesinde Uybatu nehri boyunda dağın belinde-bayırındaki kayın ormanı-tayganın, Puga-Möge adlı yiğidin parmağının gömüldüğü yerden yedi günde oluştuğu belirtilmektedir. (Katanov 1963: 61-63).

Kuzey Türklüğüne doğru çıkıldıkça bütün nesnelerin canlılığı netleşmeye başlamaktadır. Ruh bizzat dağ olmakta, dağ bizzat ruh olmaktadır. Ruhlar ve büyük kamlar-şamanlar, ilhamlarını Altay'dan almaktadırlar. Şaman-kamlar, dualarında ruhlara ya da büyük kamların ruhlarına hitap ederken "Altaylardan ün almış olan" diye seslenmektedirler. (İnan 1972: 50-51)

Altaylılar, "Tayga Tös" dedikleri "ışıklı ruh"ların varlığına inanmaktadırlar. Bu ruhların kendilerinin geleceğinden (hastalık, sağlık, vs. ile ilgili) haberdar olduğuna inanılmaktadırlar. Ruhların hastalık (verem vb.) verebileceği de düşünülmektedir. Onların şerrinden korunmak için de kayın ağacına bağlanarak, sarı renkte bir keçi kurban edil-

mektedir. (Katanov 1963: 61-63; İnan 1935: 166)

Bütün Türk dünyasında ışıklı taygalar, "kutlu ata" sembolü ile birlikte anılmaktadır. Anadolu'da da kutlu ağaç ve korular, atalar kültüyle birlikte anılmaktadır. "Ser Çoban" efsanesinde ifade edildiği üzere, dağların tepelerinde seyrek bitmiş, sedir, kayın, çam, ardıç ağaçlarının aslında Türk askeri olduğuna inanılmaktadır. İki ateş altında kalan bu askerlerin, Tanrı tarafından ağaca çevrildiğine, ruhlarının da şehit mertebesi ile cennete gittiğine inanılmaktadır. (Ergun 2004: 446-447)

Bugün her köyün merası olduğu gibi, Türk oymaklarının her birinin kendilerinin avlandıkları taygaları vardır ve oralara başka oymakların girmesi yasaktır. Şayet biri girer de avlanırsa onu cezalandırmaktadırlar. Şorlar, oymak içi cezalandırma görevini, oymağın en yaşlısının başkanlığında toplanan heyete vermektedirler. Fakat taygada avlanan yabancının cezasını resmî mahkemelere havale etmektedirler. Çünkü taygaların sahibinin yani Tanrı'nın kendilerini cezalandırmasından korkmaktadırlar. (Alekseyev 1980: 78)

Sibirya bölgesinde her av gününde ve iyi av yakalandığında çadırın önündeki ağaca bez parçaları (çalama) asmakta, ardıçla etrafı tütsülemekte, ruhlara hitaben ateşe bir parça yağ atmaktadırlar. Bütün bu yapılanların kötü ruhları kovacağına inanmaktadırlar (Alekseyev 1980: 267).

Gelenek bütün Türk dünyasında olduğu gibi Anadolu'da da yaşamaktadır. Aile ocağında geleneksel olarak her yıl sürdürülen'sahipsiz kalmış ata ruhları' için bahçede-tarlada kurban kesme, evde Kur'an okutma, yemek verme, evin ocağında yağlı çörek pişirip dağıtma, evi ve davetlileri tütsüleme, okunmuş su serpme gibi pratiklerin, kötü ruhlardan koruyacağına inanılmaktadır.[7]

Tacin Tuvalılar, yüksek zirvelerde bitmiş gür budaklı, seyrek yerleşmiş sedir ya da köknar taygasında, kutlu ağaca bez parçaları ve at kılı bağladıktan sonra dua etmekte ve kurban kesmektedirler. İyi şans, mutluluk, iyi av dileklerinde bulunmaktadırlar. Sayan Altaylılar da aynı gelenekleri sürdürmektedirler (Alekseyev 1980: 78).

Türk kültür dairesindeki Abhazların inançlarına göre ava çıkacak avcılar, aralarında para toplamakta ve bu parayla bir koyun ya da keçi satın almakta; taygada kurban etmektedirler. Yakılan ateşe önce buhur, günlük atarak etrafı tütsülemektedirler. Ondan sonra da iyi av, iyi talih, sağlıklı ve uzun ömür dilemektedirler. (Salakaya 1974: 21)

Av için taygaya çıkan avcılar, önce tayganın sahibine dua etmektedirler. Sibirya'dan derlenen bir avcı duası şöyledir:

"Ak taygayla konuşarak,
Akan suyun elinden tutarak,
Eğer taygaya avlanmak için çıkarsam,

Hayvanla, kuşla rastlaşmamı sağla
Eğer avlanmak için ak taygaya gidersem
Bana iyi yol ve şans ver
Başarılı silah ver
Hayvanını, kuşunu bırak da ağa gelsin
Hızlı akan sulardan geçiş ver
Ak taygada geçiş ver
Şanlı kayalarını aç
Hayvanını, kuşunu bırak.
Avlanırken senin arayan insanına
Av kısmet et" (Alekseyev 1980: 262).

Altaylılar ava çıkarken taygaya yaklaştıklarında şapkalarını çıkarmakta, dizlerini bükmekte, tayganın sahibine şöyle seslenmektedirler: *"Eskiden buradan bizim babalarımız geçerlerdi. Şimdi de onların genç tohumları, bizler geldik. Bize hayvanlarını ve kuşlarını*

*göster" (*Kataş 1978: 59). Büyük dağlara çıktıkları zaman (Simultos Kulada, Kayarlık, Kadrine gibi) dağ sahibine de benzeri dualarla hitap etmektedirler. Dağın tepesindeki taygada seçilmiş bir ağaca çaput bağlamaktadırlar. Konakladıkları ve geçtikleri yerleri ardıçla tütsülemektedirler. Sonra da dağın sahibine şöyle alkış söylemektedirler:

Büyük tayga geçit versin
Akan nehirler geçit versin
Benim Altay'ım av versin
Yolumuz da şanslı (açık) olsun (Kataş 1978: 59)

Avcılar, taygada avlanırken genellikle en yaşlı, en büyük ağacın altına çadırlarını kurmaktadırlar. Bunun için genellikle sedir ağacını tercih etmektedirler. Taygada kurulan evin temel direği, bu ağaçtır. Kötü ruhlardan korumak için evi ve çevresini ardıçla tütsülemektedirler. Tayganın sahibine şöyle seslenmektedirler:

Oy-li! Oy-li!
Geniş tarafta
Bizim yolumuzda
Geniş, bol bereket serilsin!
Oy-li! Oy-li!
Benim büyük dünyamda
Sırıkla da ulaşılmaz
Büyük bereket gelsin!
Çocuklar!
Benim geniş dünyamda
Bayrakla alınmaz
Derin kadehli kımız hazırlansın!
Uzun yıllara
Bereketli olsun dostlar! (Ergis 1974:170)

Çuvaşlar bereket duası("Vakar Çük- Öküz Kurbanı)nı ak taygada yapmaktadırlar. Taygada, kutsal ağaç yanında yapılan saçı ve kurban merasiminde Tanrı'ya dua etmektedirler. (Salmin 1994: 83)

Türk kültüründe ruhların yaşadığı bir başka mekân "koru"dur. Eski Türkçede "korug" şeklinde gördüğümüz kelime, "korunan yer", "yasak yer" anlamındadır. Hakanın evinin bahçesi korudur.[8] Ata mezarlarının bulunduğu yer korudur. Kutsiyet taşıyan, ancak, orman olarak vasıflandıramayacağımız korular, ata ruhlarının korunduğu mekân olarak kabul edilmektedir. Dağların tepelerinde –genellikle tek tür- seyrek ağaçlardan oluşan koruların, orada yatan ata ruhunun koruması altında olduğuna inanılmakta ve saygı duyulmaktadır. Güney ve Batı Türklüğünde, küçük alanlarla sınırlı olan bu kutsiyet, kuzeye çıkıldıkça daha da genişleyerek "tayga"[9] kültürünü oluşturmaktadır.

İnanışa göre hanların mezarlarının koruya dönüşmesi kut göstergesidir ve Tanrı tarafından yapılmaktadır. Cengiz Han'ın mezarı böyle bir mezardır. Rivayete göre Cengiz han, kutlu dağda bir ağacın altına defnedilmiştir. Aynı yıl içinde ağacın etrafında sık bir orman yetişmiştir. Mezarı bekleyen korucular ("korukçı") bile mezara ulaşmanın yolunu bulamamışlardır. (Ögel II 1995: 470)

Plano Karpini ve arkadaşlarının gördüğü Ögedey Han'ın ruhunun dinlendiği "korug", Barthold'un orman olarak okunması gerektiğini söylediği ve İlhanlı Argun Han'ın mezarının adı olan "our" ata ruhlarının en iyi saklandığı korulardandır. (Ögel 1995: 470-471)

Tobalar, ata ruhlarını saklamak için kayalara mabet yapmaktadırlar. Burada yere, göğe, han soyu ruhlarına kurban vermektedirler. Sonra da kayın ağaçları dikip kutlu orman meydana getirmektedirler. (Ögel 1995: 489)

Bugün Anadolu'da, dağların tepelerinde mezar kalıntısının bulunduğu sık ağaçlı yerler de koru diye adlandırılmaktadır. Oraya girmek, zarar vermek, oradan herhangi bir şey almak iyi sayılmamaktadır. Koruda yatan zatın rüyada gelip rahatsız edeceğine, evine, ailesine ya da kendisine zarar vereceğine ina-

nılmaktadır. Oradan herhangi bir şey almak doğru değildir; alındıysa da (dal odun, taş, çiçek, vs.) hemen geri bırakılması öğütlenmektedir.

Ata ruhlarını koruda gizleme, Türk destanlarının tipik motiflerindendir. Altay Buuçay destanında, kutlu yaratılışlı Altay Buuçay ve oğlu Erkemel, kara budundan olan eşi ve yandaşları tarafından öldürülmüştür. Kendisi gibi kutlu yaratılışlı atları Kayçı Ceren ve Kamçı Ceren, kartal donuna girerek Altay Buuçay'ın kemiklerini yakılmaktan ve yaban hayvanlarının yemesinden korumak için, büyücülerin bile bulamayacağı "fırtınalı, kamışlı, karışık tayga"ya götürüp gizlemişlerdir. Büyücünün büyü yaparak bulamayacağı bu "sağlam yer", "üç tayga" aşıldıktan sonra ulaşılabilen "karışık yer", "korug"dur (Dilek 2002: 206-210).

Gök Tanrı inancına göre, ruhun göğe çıkabilmesi için kemiklerin sağlam ve tam olarak kalması gerekmektedir. Eğer kemikler yakılırsa ya da yaban hayvanları tarafından yenirse, ruhun Erlik'in dünyasına gideceğine inanılmaktadır. Tanrı'ya adanan hayvanların kemikleri bu yüzden ortada bırakılmamaktadır. Çünkü Tanrı'ya ulaşması için tam ve sağlıklı olması gerekmektedir. Bu inanç günümüzde de saklanmıştır. İslami dönem Türk inancında, özellikle geleneksel kültürün daha canlı yaşandığı küçük yerleşim yerlerinde, kurban bayramında kesilen kurbanların kemiklerinin toprağa gömülmesine özen gösterilmektedir. Hiçbir parçası, kedi, köpek ya da yaban hayvanlarına yedirilmemektedir. Günlük hayatta çok karşılaşıldığı halde, kurban bayramında Allah tarafından bu tür hayvanların toplandığına ve evlere yaklaştırılmadığına inanılmaktadır.[10]

Adak kurbanlarının kötü ruhlara gitmemesi ve Tanrı'ya ulaşması ile ilgili olarak kemiğe gösterilen titizlik, bütün Türk dünyasında, hatta Türklerle akrabalıkları savunulan Kızılderililerde de görülmektedir.

Ruhların yaşadığı bir başka orman parçası "bük"tür. Nehir, deniz ve göl kıyılarında küçük ağaç topluluklarının bulunduğu yerlere bük denmektedir. Anadolu'da bük adını taşıyan pek çok yer adı vardır: Akbük, Akçabük, Alacabük, Başbük, Beybükü, Bozbük, Bükardı, Bükceğiz, Bükçe, Bükcük, Bük Değirmeni, Bükdere, Bükköy, Bükler, Büklüce, Palamutbükü, vs. Bük, aynı anlamıyla bütün Türk dünyasında da yaygındır; hatta Ruslar da Türklerden etkilenerek benzeri özellikleri taşıyan yerlere "buk lesnoy" demektedirler. Başkurtlar kayın ağacına "buk ağası", Kazaklar ve Kırgızlar "buk", Tatarlar "bük ağacı", Uygurlar "bük" de demektedirler.[11] (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1991: 466)

Göktürk kitabelerinde geçen *Öngre, kün togrıkda, bökli çöl (l) ig il…* (Öne doğru, gün doğusunda, bökli (büklü) çöllig il)in anlamı, bugün kullandığımız yer isimleri ile mitolojik köken açısından aynıdır. Gün doğusunda bulunan ve su kenarındaki büke yerleşen insanlar, kut taşımaktadırlar. Anadolu'dan verdiğimiz yukarıdaki örneklerdeki "ak, akça, baş, bey, boz" da kut sembolüdür. Fakat bugün eski önemi ve anlamı silikleşmiştir.

Kötü ruhların, cinlerin, perilerin yaşadığı ormanlar ise "kara ormanlar"dır. Kara ormanlar, "kara pürlü ağaç"ların bulunduğu, karanlık ve sık ormanlardır. Kapkara ya da kapkaranlık da denilen bu ormanlara Kuzey Türkleri "tün kara yış" derler. Görüldüğü üzere hem "karanlık" hem de "gece" birlikte kullanılmıştır. (Ögel 1995: 487; Alekseyev 1980: 62, 305)

"Al yış" da karanlık ve korkunç orman anlamındadır. Destanlarda "al yış" motifine sıkça rastlanmaktadır. (Ögel 1995: 349) İnsanlara, özellikle yeni do-

ğum yapmış kadınlara ve bebeklere musallat olan, canlarını almaya çalışan kötü ruh "al karısı" böyle bir ormanda yaşamaktadır.

Ormanlarda ve korularda ruhların yaşadığına dair inanç bütün Türk dünyasının ortak motifidir. İster iyi olsun ister kötü, ruhların bulunması muhtemel yerlerde çok dikkatli olunması, hiçbir taşkınlığa meydan verilmemesi, saygılı olunması öğütlenmektedir. Şifa niyetiyle de olsa herhangi bir şey (ağaç dalı, meyve, av, vs.) alınırken izin istenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ruhların memnuniyeti için de dua edilmesi ve adak kurbanları kesilmesi gerektiğine inanılmaktadır.

Karanlık ormanlarda yaşayan kötü ruhların, cinlerin, perilerin özellikle geceleri ortaya çıktıklarına ve eğlenceler yaptıklarına inanılmaktadır. "Gecenin hayrından gündüzün şerri iyidir" atasözünü bu anlamda değerlendirmek gerekmektedir. Tekin olmayan yerlerden mümkün olduğunca gece geçmemeye dikkat edilmesi tembihlenmektedir. Gece geçmek zorunda kalınırsa üzerinde kutlu bir nesne (demir, kurttırnağı, gök boncuk, vs.) taşımak ve dua etmek gerektiği (kam dualarından Kur'an ayetlerine kadar her çeşit dua olabilir) de yaygın bir inanıştır.

Ormanı sahiplenen bu ruhların bir lakabı "iyi saatte olsunlar"dır. "İyi saatlerinde olsunlar ki hastalık vermesinler, birilerinin başına musallat olmasınlar" anlamında kullanılmaktadır. O yüzden, lakapları söylenirken bile çok alçak ses çıkarılması gerektiği belirtilmektedir. Orman ruhlarının bir diğer lakabı "fincancı katırları"dır. "Fincancı katırlarını ürkütmemek" için özellikle geceleri ormandan geçerken gürültü ve şamata etmemek gerektiği de yaygın bir inanıştır.[12] Buna bağlı olarak hortuma halk arasında verilen ad, "şeytanların gelin alması", "şeytanların kız kaçırması"dır.[13] Ruhlarla ilgili bir başka söz "şeytan yolu"dur. Tarlaların içinde, kumlu olduğu için suyu hemen çekilen, içinde bulunduğu alandaki ekinleri buruşan ve gelişmeyen damarların "şeytan yolu" olduğuna inanılmaktadır. İnanışa göre yaratılışın başında Tanrı'nın gazabına uğrayarak cennetten kovulan ve insanoğlu gibi yeryüzüne gönderilen ruhların, zaman zaman hayat ağacını sembolize eden ulu ağaçlar vasıtasıyla göğe çıkmaya çalıştıklarına inanılmaktadır. Tanrı da onlara ateşini (şimşek) göndererek tekrar yeraltına göndermektedir. Bu yüzden yıldırım düşen ağaçlar kut sembolü olarak kabul edilmektedir. Yıldırım düşen ağaçtan bir parça alınıp saklanırsa o yere kötü ruhların giremeyeceğine inanılmaktadır. (İnan 1972: 30)

Sonuç olarak ruhların, virane, izbe değirmenler, terk edilmiş evler, eşikler, çöplükler, denizler, özellikle de ormanlarda, kendilerine has düzenleri içinde yaşadıklarına inanılmaktadır. Diyebiliriz ki Türk kültüründe yalnız ağaç Tanrı'yı, tekliği, kutsalı temsil ederken ve sığınılan yer iken, ormanlar çokluğu, "lanet"i, şeytanı sembolize etmektedir. Halk tabiriyle söylersek, buraları, ıssız yerlerin sahipleri olduğuna inanılan "inlerin cinlerin top attığı" yerlerdir. O yüzden her yerde, özellikle de ormanlarda bulunulduğu zamanlarda yüce Yaratıcı'dan yardım ve ruhlardan "destur" istenmesi yaygın bir gelenek olarak sürdürülmektedir. Mitolojik semboller, İslami inançla da ters düşmeden –silik de olsa- yaşamaya devam etmektedir.

NOTLAR

1 "Allahın laneti inkâr edenlerin üzerine olsun"

2 "Biz kitapta açıkça belirttikten sonra indirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet ediciler lanet eder."

3 "Ayetlerimizi inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, işte Allah'ın, meleklerin, insanların hepsinin laneti onlaradır."

[4] Bugün ağaç türü olarak karşımıza çıkan "söğüt" ve "meşe" de eskiden, özellikle Türkistan ve Hindistan Türklüğü tarafından orman karşılığında kullanılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Ergun 2004: 235 vd, 240 vd.

[5] M. Ö. 4. yy.dan beri, Çin kayıtlarında, Türklerin taht sembolü "yış"larından bahsedilmektedir.

[6] Sözcüğün Türkiye Türkçesinde karşılığı olmadığı için orijinal şekli tercih edilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Ergun 2006.

[7] Böyle geleneksel törenlere tarafımızdan defalarca iştirak olunmuştur. Aktaracağımız şu sözler, geleneğin ruhlarla ilgili inanç boyutunu göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir: "Yağları, etleri pişirmeden dağıtsak, bu kadar zahmete katlanmasak" diye çocukluğumda sitayişte bulunduğum büyüklerimden (annem, babam, babaannem, babaannemin annesi ve babası vs.) aldığım cevap oldukça dikkat çekicidir. Türk dünyasının çeşitli inançların tesirinde kalmış bölgelerindeki uygulamalarla da örtüşen bu sözler şöyledir: "Ocağa yağ kokusu sinmeden, ruhlar bu kokuyu almadan hayır olur mu?"
Konu ile ilgili bir başka anı şöyledir: Vaktiyle tarla dönüşü traktörle kaza yapan babam, o yıl bu törenleri geciktirmesinden dolayı ruhların bizi cezalandırması olarak değerlendirmiştir. Daha büyük bir felaketten korunmak için de çok geçmeden ruhlarla ilgili uygulamaların hepsini yerine getirmiştir.

[8] Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek boyunda Banı Çiçek'in abisi Deli Karçar'ın otağını kondurduğu "kara yer", "ayaklıların gelemediği, ağızlıların suyundan içemediği bir ecel yeri"dir ve bu yüzden "koruk" vasıfları taşımaktadır.

[9] Tayga: "Dağların ağaç yetişebilen en yüksek belinde, meyilli yamaçlarında, Tanrı tarafından, yaratılışın başında var kılındığına inanılan, seyrek bitmiş, tepeleri düz, dalları aşağıya dönmüş gibi görünen ağaç topluluklarına denir." Daha geniş bilgi için bk. Ergun 2006)

[10] Ege ve Trakya bölgelerinde ve aile efradımda bu konuya çok titizlik gösterildiği tarafımızdan gözlenmiştir.

[11] Burada kastedilen herhalde kayın büküdür.

[12] Nasreddin Hoca fıkralarına da konu olan "fincancı katırları", kuzey-doğu Türklüğünde mitolojik metinler olarak yer almaktadır.

[13] Babam Hüseyin Horasan'ın anlattığına göre, vaktiyle tarladan dönerken böyle bir gelin alayının içinde kalmış; şapkası da hortumun içinde uçup gitmiştir.

KAYNAKÇA

Alekseyev, N. A. *Rannie Formı Religii Tyurko-yazıçnıh Narodov Sibiri***.** Novosibirsk 1980.

Bayat, Fuzuli. "Masallarda Öteki Dünya Anlayışının Dinî-Mitolojik Kökleri". *Bilig***,** 7, Güz, Ankara 1998.

Boratav, P. Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984.

Dilek, İbrahim. *Altay Destanları I***.** Ankara: TDK Yayınları, 2002.

Ergis, G. V. *Oçerki Po Yakutskomu Folkloru*. Moskova 1974.

Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I*. TDK Yayınları, Ankara 1994.

Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2004.

Ergun, Pervin. "Altay Destanlarında Tayga, Kutlu ve Kutsuz Ağaçlarla İlgili Terimler Üzerine" *Arayışlar* (İnsan Bilimleri Araştırmaları), S.15, Isparta 2006.

Esin, Emel. "Ötüken Yış". *Atsız Armağanı***.** İstanbul 1976.

Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkud'un Kitabı.* İstanbul 2000.

İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm***.** Ankara: TTK Yayınları, 1935.

İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*.. Ankara: TTK Yayınları, ll. Baskı, 1972.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. l. c, Ankara 1991.

Katanov, N. F. *Hakasskiy Folklor.* Abakan, 1963**.**

Kataş, S. *Mifı Legendı Gornogo Altaya,* Gorno-Altaysk 1978.

Karynovskaya, L. E. "Predstavleniye Altaytsev o Vselennoy". *Materinalı K. Altayskomu Şamanstvu***,** Nu. 4-5, Moskova 1935.

Sagalayev, A. M.-Oktyabrskaya, İ. V. *Traditsionnoe Mirovozzrenie Tyurkov Yujnoy Sibiri.* Novosibirsk 1990.

Sakaoğlu, Saim. *Gümüşhane Masalları***.** Ankara 1973.

Salmin, Anton. *Narodnaya Obryadnost Çuvaşey.* Çıboksarı 1994.

Salakaya, S: H. "Obryadovıy Folklor Abhazov". *Folklor i Etnografiya Obryadı i Obryadovıy Folklor*(Rd. B. N. Putilov). Leningrad 1974.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi I, ll.* İstanbul 1995.

Yegorov, N. İ., "Çuvaşskiy Salamalik", *Çuvaşskiy Folklor*. Çeboksarı 1982.

Yıldırım, Hüseyin. *Ayıı Üöreğe (Tanrı Öğretisi) Metni Esasında Saha Türkçesinde İsim.* Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2000.